

Скоробагатько А. В.,
*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»*

ДОТРИМАННЯ БЕЗПЕЧНИХ УМОВ ПРАЦІ МОРЯКІВ ЯК СКЛАДОВА МОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ENSURING SAFE WORKING CONDITIONS FOR SEAFARERS AS A PART OF THE STATE'S MARITIME SECURITY

У статті проведено аналіз правового регулювання захисту трудових та соціальних прав моряків як складової морської безпеки. Зазначено, що за роки свого розвитку Україна, як морська держава, суттєво погіршила позиції на морі, а серед українських моряків поширена практика працевлаштування на судах іноземних країн.

Наголошено на раціональності застосування універсальних норм у сфері захисту прав моряків, оскільки за своєю природою, умови роботи моряків мають суттєву специфіку. Для досягнення соціальної справедливості та встановлення єдиних стандартів, організація праці на морі потребує міжнародно-правового регулювання та об'єднання спільних зусиль урядів, підприємців і представників профспілок. Доведено доцільність такого підходу, оскільки виконання трудової функції українськими моряками в основному здійснюється за межами нашої держави.

З'ясовано, що імплементація Конвенції МОП про працю в морському судноплаванні 2006 р. потребує значних змін у системі національного законодавства, зокрема закріплення додаткових гарантій трудових та соціальних прав для українських моряків, здійснення органами державної влади повноважень з контролю за реалізацією цих положень. Нератифікованість цього акту обмежує захист прав моряків, оскільки вони не мають змоги, у повній мірі, використовувати міжнародні нормативні акти. Вказано на важливість забезпечення належного дотримання міжнародних вимог щодо своєчасної заміни членів екіпажу. Відзначено, що однією із дієвих інстанцій, до якої моряки можуть звертатися за захистом своїх прав є Європейський суд з прав людини.

Аргументовано, що людський фактор є чільною складовою морської безпеки, а дотримання безпечних умов на морі напряду впливає на збереження людських життів та охорону навколишнього середовища. Визначено, що морська безпека тісно пов'язана з добробутом самих моряків, особливо це стосується правового захисту трудових та соціальних прав, оскільки моряки можуть ефективно виконувати свою роботу лише у разі забезпечення гідних умов праці та життя.

Ключові слова: *трудові та соціальні права, моряки, людський фактор, морська безпека України.*

The article analyses the legal regulation of protection of labour and social rights of seafarers as a component of maritime security. It is noted that over the years of its development, Ukraine, as a maritime country, has significantly worsened its position at sea, and the practice of employment on foreign vessels is widespread among Ukrainian seafarers.

The author underlines the rationality of applying universal norms in the field of seafarers' rights protection, since by their nature, seafarers' working conditions have significant specifics. In order to achieve social justice and establish uniform standards, the organisation of maritime labour requires international legal regulation and joint efforts of governments, businesses and trade union representatives. The author proves that such an approach is appropriate, since Ukrainian seafarers mostly perform their labour function outside the country.

The article shows that implementation of the Maritime Labour Convention, 2006 requires significant changes in the system of national legislation, in particular, the establishment of additional guarantees of labour and social rights for Ukrainian seafarers, and the exercise by public authorities of the powers to control the implementation of these provisions. The lack of ratification of this act limits the protection of seafarers' rights, as they are unable to fully use international regulations. The author points out the importance of ensuring proper compliance with international requirements for the timely replacement of crew members. It is noted that one of the effective authorities to which seafarers can apply for protection of their rights is the European Court of Human Rights.

It is proved that the human factor is a major component of maritime safety, and compliance with safe conditions at sea directly affects the protection of human lives and the environment. It is determined that maritime safety is closely related to the well-being of seafarers, especially with regard to the legal protection of labour and social rights, since seafarers can only perform their work effectively if they have decent working and living conditions.

Key words: *labour and social rights, seafarers, human factor, maritime security of Ukraine.*

Актуальність проблеми. Проблема морської безпеки перебуває в центрі уваги багатьох країн та міжнародних організацій, адже в сучасному світі навіть ті держави, які не мають прямого виходу до моря, користуються морськими шляхами та ресурсами задля забезпечення свого економічного розвитку. До того ж, дотримання безпечних умов на морі напряму впливає на збереження людських життів та охорону навколишнього середовища.

Морегосподарський комплекс України був і є стратегічно важливою галуззю економіки, яка включає порти, морську інфраструктуру, судноплавство та логістику. Але, на жаль, за роки свого розвитку Україна, як морська держава, суттєво знизила позиції на морі, насамперед через втрату більшості суден торгівельного та риболовного флоту, через значне скорочення суднобудування, уповільнення соціально-економічного розвитку приморських регіонів. Велику шкоду спричинила війна, оскільки призвела до значної руйнації об'єктів військово-морських сил країни, унеможливила або значно ускладнила роботу портів, усього морегосподарського комплексу держави. Сьогодні розвиток морських перевезень українськими суднами не відповідає загальносвітовим тенденціям (таких суден фактично немає), крім того, відсутні економічні стимули для реєстрації суден під прапором України. Більшість українських моряків вимушені працевлаштовуватися за межами своєї держави.

В таких умовах надзвичайно актуальним є дослідження захисту та дотримання соціально-трудових прав моряків, зокрема в площині морської безпеки держави, та визначення ефективних механізмів їх правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання праці моряків, захист їх трудових та соціальних прав є певною мірою поширеною темою наукових пошуків. Розгляд наукових доробок періоду становлення української держави показує, що окремі аспекти цього питання висвітлювали у своїх працях такі дослідники, як: О.О. Балобанов, С.В. Ківалов, С.М. Волошина, А.В. Іванова, І.О. Шашкова-Журавель, О.О. Белогубова, О.П. Єлезаров, Д.А. Тішко, Н.Г. Орлова, Л.А. Ольховик та ін. Проте, не дивлячись на немалу кількість наукових праць, на широкий

спектр досліджень, питання захисту соціально-трудових прав моряків, як змістовного сегменту морської безпеки, глибоко не розглядалися тому є актуальними і потребують додаткового опрацювання.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження: дотримання безпечних умов праці на морі у площині морської безпеки держави; ролі Міжнародної організації праці, Міжнародної морської організації та профспілки моряків як активних суб'єктів міжнародної правотворчості щодо забезпечення трудових та соціальних прав моряків; впливу людського фактору на морську безпеку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Висвітлюючи питання захисту соціально-трудових прав працівників морської сфери, організації безпечних умов праці на морі, варто наголосити на тому, що професія моряка є ризикованою, оскільки немає гарантій щодо можливих нещасних випадків під час рейсу, немає гарантій охорони від піратів, чи гарантій належного захисту прав, порушених судовласниками. Також необхідно розуміти, що морська безпека дуже тісно пов'язана з таким важливим фактором як безпека та добробут самих моряків – це стосується і правового захисту трудових та соціальних прав екіпажу судна, оскільки моряки можуть ефективно виконувати свою трудову функцію лише у разі забезпечення на судні гідних умов праці та побуту.

Також цілком вірним вважаємо твердження О.А. Гусар, що основним чинником, який впливає на морську безпеку, є людський фактор, адже згідно з висновками розслідувань, більшість аварій та катастроф на морі трапляються внаслідок помилок екіпажу судна [2, с. 197]. Дослідниця наголошує на тому, що саме недостатня кваліфікація командного складу та відсутність злагодженої правової системи регулювання діяльності на морському транспорті є основною проблемою у підтриманні безпечних умов на морі. Такої точки зору дотримуються й О.М. Мельник, О.А. Волошин, Ю.В. Бичковський, Г.С. Щенявський. На їх думку, на морському транспорті повинна бути врахована роль людини у процесі управління а саме людський фактор, який істотно впливає на безпеку та ефективність транспортного процесу [3, с. 120].

До того ж маємо враховувати, що кожне судно є джерелом підвищеної небезпеки, і тому порушення будь-якого процесу його використання, будь-яка технічна несправність чи помилки членів екіпажу можуть призвести до трагічних наслідків. Як зазначає Г.С. Щенявський, специфіка роботи на судні має ряд факторів, що негативно впливають на безпеку та здоров'я екіпажу: шум, вібрація, шкідливі речовини, широкочастотні електромагнітні випромінювання, хитамиця, гідродинамічні удари [12, с. 106]. Вірним вважаємо й твердження, що сучасні технічні досягнення у мореплаванні часто вступають у протиріччя з безпекою, і навіть, якщо техніка може стати важливим інструментом в боротьбі за усунення небезпеки при морських перевезеннях, вона не завжди відкриває прямий шлях до забезпечення безпеки [3, с. 11]. Саме тому слід враховувати позитивні напрацювання світового досвіду відносно того, що в «критичних» професіях (до таких беззаперечно відноситься професія моряка) здатні працювати далеко не всі особи, які отримали відповідну кваліфікацію й освіту. Тому було б доречним проблему «людського фактору» вирішувати з допомогою професійного психофізіологічного відбору, як це прийнято у багатьох країнах.

Оскільки саме моряки є ключовою ланкою у функціонуванні судноплавства, то все вищезазначене стосується не тільки безпеки самого екіпажу, але й безпеки мореплавства взагалі. Тому необхідно розглядати захист трудових та соціальних прав моряків не лише як моральний чи юридичний обов'язок роботодавця, але й як важливий і стратегічний елемент забезпечення морської безпеки.

Сьогодні українські моряки працюють, як в іноземних компаніях (залежно від обставин, їх соціально-трудові права регулюються міжнародними нормами, законодавством держави прапора, держави порту заходу судна, держави реєстрації компанії-судновласника або роботодавця тощо), так і на підприємствах морегосподарського комплексу України (питання забезпечення соціально-трудових прав останніх врегульовано національним законодавством). Оскільки серед українських моряків нині поширена тенденція працевлаштування на суднах іноземних судновласників, тому дореч-

но зосередитися на окремих аспектах регулювання соціально-трудових правовідносин цієї категорії працівників у міжнародних актах.

Важливу роль у регулюванні захисту трудових прав будь-яких категорій працівників, в тому числі й моряків, відіграють правові акти Міжнародної організації праці (МОП). Необхідно наголосити на тому, що наша країна ратифікувала частину конвенцій МОП, які стосуються захисту трудових та соціальних прав моряків. Наприклад, Конвенція про інспекцію умов праці та побуту моряків № 178, Конвенція про найм та працевлаштування моряків № 179, Конвенція про робочий час моряків та склад суднового екіпажу № 180, Конвенція про посвідчення особи моряків № 175 тощо. Дані нормативно-правові акти були створені ще в минулому столітті, а наразі замінені Конвенцією про працю в морському судноплаванні 2006 року, яка охоплює більшість норм існуючих міжнародних конвенцій та рекомендацій про працю в морському судноплаванні.

Разом з тим, Україна, не ратифікувала і не застосовує положень низки конвенцій щодо захисту прав моряків, які були розроблені МОП. Так, наприклад, нашою державою не були ратифіковані Конвенція про пенсії морякам № 71, Конвенція про оплачувані відпустки морякам № 91, Конвенція про запобігання виробничим нещасним випадкам серед моряків № 134, Конвенція про соціальне забезпечення моряків № 165 [6, с. 36].

Сьогодні основоположним міжнародним нормативно-правовим актом у галузі захисту трудових та соціальних прав моряків є Конвенція МОП про працю в морському судноплаванні 2006 року. Зокрема, цим документом закріплено такі фундаментальні права моряків: право на безпечне і захищене робоче місце, яке відповідає стандартам безпеки; право на справедливі умови праці; право на гідні умови праці та життя на борту судна; право на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення та інші форми соціального захисту [1]. Окрім цього, Конвенція встановлює мінімальні вимоги до моряків, що працюють на судні, а також регламентує норми щодо тривалості робочого часу і часу відпочинку, умов проживання, місць дозвілля, харчування, медичного обслуговування, попередження нещасних випадків,

щорічної оплачуваної відпустки, репатріації після завершення контракту. Важливими нормами Конвенції про працю в морському судноплавстві є положення, що дозволяють забезпечити захист моряків із дотриманням базових трудових норм і стандартів [7, с. 565]. Як відзначає І.О. Шашкова-Журавель, даною Конвенцією передбачено ряд інших вагомих положень: заборона залучення до роботи на судні осіб молодше 16 років; заборона використання праці осіб молодше 18 років у нічний час; неприпустимість перевищення максимальної тривалості робочого часу – не більше 14 годин протягом 24-годинного часового періоду, та не більше 72 годин протягом 7-денного періоду; необхідність реалізації прав моряків на справедливий трудовий договір; повна та регулярна оплата праці [8, с. 92–93].

На жаль, в Україні наразі досить проблематично стоїть питання ратифікації даної Конвенції. На нашу думку, основною причиною невизнання Конвенції нашою державою є те, що її імплементація потребує глобальних змін у системі національного законодавства, насамперед, закріплення ряду гарантій трудових та соціальних прав моряків, взяття органами державної влади на себе повноважень з контролю за реалізацією даних прав. У зв'язку з тим, що Україна не ратифікувала цю Конвенцію й інші базові міжнародні документи, що стосуються трудових та соціальних прав моряків, відносини у цій сфері регламентуються національним законодавством. Окрім Кодексу законів про працю України, загальні положення регулювання даного питання прописані і в Кодексі торговельного мореплавства України. Зокрема, у ст. 54 зазначено, що, умови працевлаштування, права та обов'язки екіпажу судна, оплата праці та умови роботи на судні, а також підстави і порядок звільнення моряків підпадають під дію Кодексу, трудових договорів, галузевих угод, службових статутів на судах [9].

Взагалі ж, за своєю природою, умови роботи моряків є настільки характерними, що потребують міжнародно-правового регулювання, об'єднання спільних зусиль урядів, підприємців та представників профспілок для досягнення соціальної справедливості та встановлення єдиних стандартів у сфері трудових відносин. Такий підхід є вірним, оскільки трудова діяль-

ність на морі має суттєву специфіку, а виконання трудової функції моряками в основному здійснюється за межами їхньої держави, що й визначає доцільність застосування міжнародних правових норм. Нератифікованість Конвенції про працю в морському судноплавстві обмежує застосування українськими моряками дієвих правових інструментів захисту трудових та соціальних прав, оскільки вони не мають змоги у повному обсязі використовувати норми міжнародних нормативно-правових актів.

Така ситуація спричиняє негативні наслідки, призводить до постійних порушень трудових та соціальних прав моряків, що підтверджує судова практика. Найбільш поширеними є позови про скасування незаконного звільнення та поновлення на роботі, неналежний рівень пенсійного забезпечення, затримка заробітної оплати, невідповідні умови праці. Так, характерними є рішення Миколаївського окружного адміністративного суду у справі № 400/3820/19 щодо скасування відмови Пенсійного фонду у призначенні пенсії моряку за вислугу років; рішення Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області у справі № 946/1903/20 щодо позову родичів моряків, які загинули внаслідок отруєння хімічними речовинами на судні; Постанова Верховного Суду у справі № 501/1350/17 щодо стягнення заборгованості зі сплати заробітної плати.

Як вже зазначалося, Міжнародна організація праці є одним з активних суб'єктів міжнародної правотворчості щодо забезпечення трудових та соціальних прав моряків. Окрім того, МОП має свої філії у кожній державі-учасниці, реалізує різноманітні проєкти щодо вдосконалення трудових відносин, запроваджує програми розвитку, а також може отримувати звіти від інших організацій щодо необхідності врегулювання окремих питань та надає свою правову допомогу.

Також важливу роль у захисті прав моряків, насамперед трудових та соціальних, відіграють Міжнародна морська організація та профспілки – ці організації виступають активними суб'єктами у відстоюванні порушених прав моряків. Саме Профсоюз робітників морського транспорту України відіграє провідну роль у захисті соціально-трудових прав моряків, про що свідчить позитивна діяльність даної органі-

зації. Зокрема, після початку повномасштабного російського вторгнення, саме ПРМТУ стала ініціатором проведення засідання у березні 2022 року з представниками ІМО та Морською адміністрацією України. Під час даної зустрічі було обговорено низку важливих питань щодо забезпечення трудових та соціальних прав моряків, як-от нові способи оновлення кваліфікаційних даних, рекомендації щодо продовження строку трудових договорів з моряками, які перебувають на судах, можливість репатріації за рахунок судновласника [10, с. 277–278]. У 2023 році ПРМТУ відреагував на запит моряків судна ZUZANNA щодо неналежних умов праці. Таким чином, профспілка змогла вплинути на судновласника та домогтися створення комфортних умов перебування на судні: були проведені реконструкції житлових кают, покращено систему водопостачання, перевірено систему харчування та медичні аптечки, проінспектовано стан аварійно-рятувального обладнання [11].

Похвальним рішенням ПРМТУ стала допомога екіпажу палестинського судна MIRA під керівництвом українського капітана. Внаслідок аварії біля порту Рені, судно було вимушене стати на якор, внаслідок чого екіпаж став заручником корабля та ще й не отримував зарплату. Завдяки діяльності профспілки спочатку на судно поставлялися запаси їжі і води, а потім було евакуйовано екіпаж. Так як судновласник став банкрутом, він не зміг повернути заборгованість із заробітної плати, саме тому ПРМТУ став ініціатором звернення за допомогою до інспектора страхового клубу з метою отримання моряками зарплати хоча б за 4 місяці [12].

Також ПРМТУ не залишився байдужим щодо інциденту з кораблем VYSSOS, що підірвався на міні в гирлі Бистре у грудні 2023 року. Профсоюз сприяв репатріації членів екіпажу до країн громадянства, а також разом зі страховим клубом домоглися того, щоб всі моряки змогли отримати заробітну плату [15].

Наведені приклади підтверджують, що така діяльність ПРМТУ щодо захисту прав моряків сприяє забезпеченню безпеки на морі.

Дієвою інстанцією, до якої можуть звертатися моряки за захистом порушених трудових прав є Європейський суд з прав людини. Як зазначає Л.В. Вакарюк, хоч звернень до даної

організації щодо порушення трудових прав не так і багато, проте вирішення всіх спорів є ефективним та справедливим. Огляд бази даних ЄСПЛ свідчить про те, що Суд, розглядаючи справи, спирається на норми Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема на ст. 8 про повагу до приватного і сімейного життя, ст. 9 про свободу віросповідання, ст. 10 про свободу думки, совісті і релігії, ст. 11 про свободу зібрань та об'єднань, часто в поєднанні зі ст. 14 про заборону дискримінації. Також дослідниця вказує на те, що більшість позовів, поданих проти України стосується саме примусової та неоплачуваної праці, що найчастіше притаманне морській сфері [13, с. 317].

Ще доцільно, в рамках цієї публікації, акцентувати увагу на такі проблемні питання, що впливають на безпеку мореплавства та безпеку праці моряків. Насамперед це своєчасна ротація моряків, які перебувають на судах. Проаналізувавши сучасне законодавство, О.Я. Галаган відзначає відсутність у міжнародних правових актах гарантій на своєчасну ротацію моряків. Також не існує жодного нормативно-правового акту, який би містив у собі вимоги щодо здійснення судновласником у примусовому порядку ротації працівників [16, с. 182]. В умовах воєнного стану виникла й інша проблема – оновлення моряками своїх кваліфікаційних документів та неможливість укладання нових контрактів чи продовження термінів дії укладених трудових контрактів. Саме тому для держави в пріоритеті є здійснення таких заходів, які б надали можливість морякам продовжувати роботу на судах, а також які б максимально спростили всі візові обмеження для початку роботи на судах. Це ті важливі питання, які потребують належного правового врегулювання і які сприятимуть забезпеченню права моряків на працю та впливатимуть на безпеку мореплавства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дотримання безпечних умов праці на морі, захист трудових та соціальних прав моряків є важливою складовою морської безпеки. Виключно шляхом створення гідних умов праці, відпочинку, захисту прав моряків, підвищення рівня кваліфікації членів екіпажу можна забезпечити ефективне та безпечне

функціонування морського транспорту, мінімізувати можливі негативні фактори. У свою чергу, неналежні умови праці, нестабільність заробітної плати, неоплачувана праця, неякісність медичних послуг, відсутність соціальних гарантій створюють проблеми не лише для самого екіпажу судна, але й для безпеки судноплавства загалом.

У сучасних умовах розроблення норм морської безпеки має базуватися на принципах їхньої відповідності актуальним морським ризикам, гармонізації з сучасними досягненнями технічного прогресу у морській сфері та дотриманні вимог щодо забезпечення безпеки мореплавства. Для осіб, які прагнуть успішно працювати в морській галузі, доцільно впровадити систему професійно-психофізіологічного відбору, результатом якої стане висновок спеціалізованої комісії про здатність кандидата виконувати свої професійні обов'язки.

Для ефективного регулювання безпеки мореплавства, Україні необхідно імплементу-

вати основні міжнародні нормативно-правові акти щодо захисту трудових та соціальних прав моряків, найважливіший з яких – Конвенція про працю в морському судноплаванні. Цей документ став важливим кроком у боротьбі з дискримінацією, експлуатацією, нерівністю серед моряків. Ратифікація Україною Конвенції про працю в морському судноплаванні сприятиме впровадженню і забезпеченню дотримання механізмів захисту трудових прав українських моряків, забезпечення гідних умов праці та відповідності національного законодавства чинним міжнародним стандартам.

Проблема міжнародно-правового регулювання роботи екіпажів потребує свого практичного вирішення шляхом створення науково обґрунтованого керівництва діями всіх зацікавлених осіб у цій сфері. Забезпечення єдиних міжнародних стандартів сприятиме захисту соціальних і трудових прав моряків та безпеки мореплавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція МОП про працю в морському судноплаванні 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_519#Text.
2. Гусар О.А. Міжнародно-правове регулювання морської безпеки. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 13. 2022 р. С. 195–199.
3. О.М. Мельник, О.А. Волошин, Ю.В. Бичковський, Г.С. Щенявський. Судно в процесі експлуатації як елемент ергатичної транспортної системи С. 119–121. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d4265590-3645-4595-abbe-cd2eebc9bafd/content>.
4. Балобанов О.О., Федчун Н.О. Безпека на морі: виклики сучасності. *Морське право та менеджмент: еволюція та сучасні виклики: Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції НУ «ОМА»*. Одеса: НУ «ОМА», 2021. С. 9–11.
5. Щенявський Г.С. Дослідження сукупності факторів впливу на організацію праці в судноплаванні та безпеку екіпажу судна. *Science for modern man. Part 1*. 2023 р. С. 90–118.
6. Гольбін М.І. Міжнародно-правові зобов'язання України стосовно захисту трудових і соціальних прав моряків. *Альманах міжнародного права*. Випуск 15. 2017 р. С. 30–40.
7. Данилова І.О. Проблеми захисту прав моряків в умовах збройного конфлікту в Україні: українські моряки – ключові працівники (key workers). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Розділ XI «Міжнародне право». Випуск 1. 2023 р. С. 563–657.
8. Шашкова-Журавель І.О. Міжнародно-правові засади захисту прав моряків. *Наукові праці МАУП*. Випуск 49 (2). 2016 р. С. 91–96.
9. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.2005 № 176/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Глуган В.С. Окремі нормативно-правові акти в системі стандартів праці моряків: Конвенція МОП та Циркулярний лист (Рекомендації) для моряків під час воєнного стану. *Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку: збірник тез доповідей I-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 09–10 червня 2022 року)*. Вінниця, 2022 р. С. 275–278.
11. Чергова перемога Профспілки – власник ZUZANNA відреагував на запит ПРМТУ. URL: <https://mtwtu.org.ua/news/cergova-peremoga-profspilki-vlasnik-zuzanna-vidreaguval-na-zapit-prmtu>.
12. Довга дорога додому: як ITF та ПРМТУ допомогли екіпажу судна MIRA. URL: <https://mtwtu.org.ua/news/dovga-doroga-dodomu-ak-itf-ta-prmtu-dopomogli-ekipazu-sudna-mira>.

13. Вакарюк Л.В. Правові позиції ЄСПЛ щодо розуміння заборони примусової праці як стандарти захисту трудових прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2023 р. С. 316–320.
14. Підпала І.В. Правове регулювання праці моряків за українським і міжнародним законодавством: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 2021 р. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d79da79-5fea-4405-b2eb-0bf500ed7212/content>.
15. Повернення додому: Історія успішної репатріації екіпажу судна VYSSOS. URL: <https://mtwtu.org.ua/news/povernenna-dodomu-istoria-uspisnoi-repatriacii-ekipazu-sudna-vyssos>.
16. Галаган О.Я. Правові питання регламентації роботи міжнародних морських екіпажів в карантинних умовах пов'язаних із пандемією корона вірусу (COVID-19). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. 2020. С. 182–185